

TEMBELLİĞİN İCADI
GEÇ OSMANLI'DA VERİMLİLİK KÜLTÜRÜ

MELİS HAFEZ

ÇEVİREN
DÂRA ELHÜSEYNİ

MELİS HAFEZ

California Üniversitesi Psikoloji bölümünde lisans, Tarih bölümünde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda geçirdiği sosyal ve siyasi dönüşümler ve modern Ortadoğu tarihi üzerine çalışmalar yürütmektedir. Şu anda 1870-1920'ler arasında toplumsal bir müdahale biçimi olarak ahlak ve ahlak teorisyenleri üzerine bir çalışmaktadır. Çalışmalarını Virginia Coomonwealth Üniversite'sinde sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: “Reflections on the NEH Seminar on Russian and Ottoman Empire” (2015), “Morality in the Age of Nation-States: Can We Talk about Islamic Work Ethics in the Ottoman Nineteenth Century” (2014), “And the Awakening Came as a Result of the Balkan War: The Changing Conceptualization of the Body in Late Ottoman Society” (2013).

DÂRA ELHÜSEYNİ

DÂRA ELHÜSEYNİ

2002 yılları arasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Çeviri çalışmalarının yanı sıra “Toplum ve Kuram” ve “Kürt Tarihi” dergilerinde editörlük faaliyetleri yürütmüştür. Başlıca çevirileri: Behlül Özkan, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası (From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: Making of a National Homeland in Turkey)*, Rodney Hilton, *Bond Men Made Free Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, (henüz yayımlanmadı), William Foote Whyte, *Köşebaşı Toplumu (Street Corner Society)*, Paul Willis, *İşçiliği Öğrenmek (Learning to Labour)*, Jessica Harland-Jacobs, *Builders of the Empire: Freemason and British Imperialism, 1717-1927*, Christine M. Philliou, *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Geçmiş* (2022), Kristin Fabbe, *Devletin Müritleri* (2023), Marinos Sariyannis, *Osmanlı'nın Üç Harfliler: Hortlaklar, Hayaletler, Cinler Arasında* (2023), Aysel Yıldız, *Osmanlı'da Kriz ve İsyan* (2023).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
TEŞEKKÜRLER	13
1	
GİRİŞ	19
2	
TEMBELLİĞİ SUÇ SAYMAK: OSMANLI DEVLET DAİRELERİNDE CEZA, ÖDÜL VE MÜZAKERE	140
3	
OSMANLI “DANDY”LERİNİN VE ÇALIŞKAN BEYEFENDİLERİNİN TAHAYYÜLÜ	203
4	
ÇALIŞKAN BEDENİ ASKERİLEŞTİRMEK	264
5	
DIŞLAYICI DİLİN İŞLEYİŞİ: SİYASET, İKTİDAR VE ÇALIŞKANLIK	297
SONSÖZ	332
BİBLİYOGRAFYA	338
DİZİN	378

ÖNSÖZ

Akademik ortamlar dışında araştırmalarım hakkında soru sorulduğunda, çok şey anlatan iki yaygın tepki alıyorum. Bir grup, “Doğu’nun” doğası gereği tembellikle ve dolayısıyla geri kalmışlıkla malul olduğuna dair sarsılmaz bir inançla, çalışmalarım hakkında ne paylaşırsam paylaşayım, sessizce başlarımı sallayıp sadece kendi inançlarını doğrulamak için dinliyorlar. İkinci grubun tepkileri ise ilk gruba kıyasla daha bilgilendirici oluyor. Bu gruptaki kişiler, sorgulamalarına şu soruyla başlıyorlar: “Peki, bizi tembel hâle getiren şey nedir gerçekten?” Şaşırtıcı (ve belki de üzücü) biçimde, bu alaycı bir soru değildir. Pek çok insan benim bir tarihçi olarak, çalışkan ve faal olduğumuz dönemlerin yerine tembel hâle geldiğimiz dönüm noktası anının tarihsel köklerini aradığını varsayar. O yüzden de “bizi tembel hâle getiren şey nedir” sorusunu “neden bu durumdayız” sorusuyla birleştirirler. Bu kişiler çoğu zaman kendi cevaplarını da gönüllü biçimde verir. Cevaplar genellikle kategorik açıdan benzerlik gösterse de, ayrıntılarda farklılaşır. Verilen cevaplar “İslam yüzünden” ile “İslam’ı düzgün tatbik etmememiz yüzünden” arasında gidip gelir. İdeolojik konumlarındaki farklılıkları ne olursa olsun, bu soruyu çeşitli biçimlerde soranların ilk olarak, çoğunlukla Doğu-Batı ikiliğinin Doğu tarafına düşen belirsiz bir kavram olan özsel ve homojen bir “biz” olduğu varsayımını paylaşmaları ve ikinci olarak, bakış açısına göre değişerek, bu “biz”i doğuştan gelen ya da durumsal bir güçlü tembellikle anmaları gayet anlamlıdır. En temel seviyede, birinci grup bu iki varsayımı katılır, fakat “biz” yerine “onlar” a vurgu yapar. Farklı geçmişlere ve karşıt görüşlere rağmen, her iki grup da bu iki varsayımı hakikat olarak kabul eder.

Bir “biz” olduğunu ve bu “biz” in karakterinin tembellikten mustarip olduğunu kabul eden bu ikili varsayımlar, elinizde-

ki kitapta incelediğim Osmanlı kültür üreticileri tarafından da paylaşılıyordu. 21. yüzyılda karşılaştığım bu yorumların, aralarındaki 100 yıllık zamana rağmen, 19. yüzyıl sonu/20. yüzyıl başı Osmanlı reformcularının metinlerine konulsa hiç sınıtmayacağını sık sık düşünmüşümdür. Amacım elbette bir asır arayla ortaya çıkan bu bakış açılarını tarihsel olarak tek bir sürekliliğe indirgemek değil. Günümüzde bu varsayımları ve soruları dile getirenlerin, bu kitapta incelediğim kişilerden kültürel açıdan çok uzak oldukları muhakkaktır ve bu varsayımların 21. yüzyılda farklı sosyokültürel ve siyasi içerimleri vardır. Gene de soruların ve varsayımların benzerliği dikkat çekicidir. Elinizde kitapta göstermeye çalıştığım üzere, ben bu ortak varsayımların nedenini, uzun 19. yüzyıl Osmanlı dünyası bağlamında gelişen yeni bir yurttaşlık ve özel olarak çalışkanlık kültürünün hâkimiyetine bağlıyorum.

Bu kitabın hiçbir okuyucusunun bu soruyu sormayacağını dan emin olsam da, yine de şu cevabı vermek istiyorum. Bana göre Osmanlılar (kim olurlarsa olsunlar) tembel (tembellik artık ne demekse) değillerdi. Öte yandan Osmanlıların çalışkan olduklarına da inanmıyorum. Günümüzde hâlâ insani deneyim sürekliliğimizi ayırıştırın bu kategoriler ve onların küresel hâle gelmiş içerimleri, “biz ve onlar” örneğinde ve türevlerinde olduğu gibi, Batı Avrupa ulus devletlerinin dünyanın geri kalanını kalkınmışlık açısından ötekileştirdiği ve devletlerin ve halkların yeniden örgütlenmesinin yeni kültürel üretimleri mümkün kıldığı 19. yüzyıl süreçlerinin doğrudan bir sonucudur. Bir tarihçi olarak, bu kategorilerin ve bu kategorilere dayanan çalışkanlık kültürünün geç dönem Osmanlı toplumunda farklı şekillerde formüle edildiği, tartışıldığı, müzakere edildiği, uygulandığı ve deneyimlendiği süreçlere ilgi duyuyorum. Çalışkanlık kültürünün incelenmesi yoluyla, özelde Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılının, genelde ise uzun 19. yüzyılın bu dönüştürücü dinamiklerine dair yeni bir bakış açısı kazanabileceğimizi düşünüyorum. Birbiriyle çelişen bakış açıları barındıran belirli kültürel dönüşümlere bu şekilde bir anlatı getirmek, modern ve küresel bir tarihin yanı sıra Osmanlı tarihinin de anlatılmamış iktidar dinamiklerini ve çetrefilliklerini ortaya çıkaracaktır.

TEŞEKKÜRLER

Tembellik üzerine çalışmaya başladığımdan beri (evet, bu ifadenin oksimoron doğasının gayet iyi farkındayım), çok fazla insana ve kuruma akademik ve kişisel açıdan borçlandım. Benim için yaptıklarının hakkını tam olarak veremeyeceğimi alçakgönüllülükle kabul ederek, bu kitabın araştırılması ve yazılması sırasında bana yardımcı olan herkese teşekkür etmek istiyorum. Bu çalışmadaki herhangi bir hata ya da eksiklik varsa, elbette ki sorumluluk tamamen bana aittir.

Bu kitabın konusu, on yıldan uzun bir süre önce Kaliforniya, Los Angeles'ta, UCLA Tarih Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisiyken zihnimde gelişti. Bir dönem ödevi olarak başlayan bu konu, yıllar içinde önce bir teze, şimdi de bir kitaba dönüştü. James L. Gelvin'in sürekli desteği, entelektüel ilhamı ve mükemmel akademisyenliği ve danışmanlığı olmasaydı, bu kitap mümkün olamazdı. Tarih üzerine eğitim almayan bir lisans öğrencisiyken, UCLA'da Gelvin'in derslerini almamla birlikte tarihe olan ilgim yeni bir dönemece girdi. Oldukça istekliydim ve tarihçiliği bir meslek olarak seçmemi sağlayan şey, Gelvin'in bir tarihçi olarak sunduğu dünyaydı. Bu kitap ve araştırmam ona çok şey borçludur. UCLA Tarih Bölümü bana karşı hep cömert davrandı ve onlarla yakın çalışmamış olsam bile birçok profesörünün araştırmam üzerinde büyük etkisi oldu. Mariko Tamanoi, Stephen Frank ve merhum Janice Reiff ile çalışmak büyük bir ayrıcalıktı. Perry Anderson ile Carlo Ginzburg'a, doktora yıllarımda başlarında onların okuma gruplarına meraklı bir casus gibi katılmama izin verdikleri için çok teşekkür ederim. Teofilo Ruiz benim için büyük bir ilham kaynağı ve rol modeli oldu ve sonsuz des-

teği ve tanıdığım en cömert profesörlerden biri olduğu için kendisine minnettarım.

Bu kitabın araştırma ve yazım süreçleri çeşitli kurumlardan alınan fonlarla desteklendi. Öncelikle, *National Endowment for the Humanities* ile *American Research Institute in Turkey*'ye (ARIT) 2015-16 yıllarında bu kitabın araştırmasını mümkün kılan bir yıllık araştırma bursunu ortaklaşa finanse ettikleri için teşekkür etmek isterim. ARIT'nin desteği sayesinde Türkiye'nin o çok çalkantılı döneminde araştırmamı sürdürme ve sonuçlandırma imkânı buldum. ARIT'ten Dr. Nancy Leinwand ile Dr. Tony Greenwood'a hem akademik hem de akademik olmayan konularda ihtiyaç duyduğum her an yardımlarını ve tavsiyelerini esirgemedikleri için özel teşekkürlerimi sunarım. Bu projeyi 2015 yılında verdiği araştırma bursuyla (*Franklin Grant*) desteklediği için *American Philosophical Society*'ye müteşekkirim. Bu kitaptaki bazı materyalleri Columbia Üniversitesi Osmanlı ve Türkiye Çalışmaları Seminerlerinde sunmaktan ayrıca onur duydum. Bunun için Leyla Amzi-Erdoğdular'a, Zeynep Çelik'e ve katılan dinleyicilere sonsuz teşekkür borçluyum. *The Leonard Hastings Schoff Publication Funds of the University Seminars at Columbia University* bu kitabın yayımlanması için cömert bir destek sundu. *Virginia Commonwealth University's Humanities Research Center* da 2015 yazında bu kitabın araştırılmasına katkıda bulundu. UCLA Tarih Bölümü'ne, beni planlanandan çok daha uzun süre misafir ettiği ve akademik hayatımın başında bana beş yıllık burs sunduğu için minnettarım. *UCLA's Graduate Division's Dissertation Year Fellowship* ise yüksek lisans öğrenciliğimin son yılı olan 2011-12'de araştırmamı ve tez yazımımı destekledi. Bu vesileyle, *Klasik Yayınları*'nın o dönemki genel yayın yönetmeni olarak, çevirilerimin daha mürekkebi kurumadan parasını ödeyen ve doktora çalışmalarına başlamak üzere Los Angeles'a tek yönlü gidiş biletimi almamı sağlayan merhum Akif Emre'ye de şükranlarımı sunmak isterim.

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına da teşekkürlerimi buradan iletmek isterim. Onların rehberliği ve paylaşma hevesi benim ve kuşaklar boyu pek çok tarihçi için paha biçilmez olmuştur. İstanbul'daki birçok kitapçının/sahafın yanı sıra İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Millet Kütüphanesi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın kaynaklarından ve çalışanlarından çok fazla yardım gördüm. Ayrıca 2016 yılında Ankara'daki kütüphanelerini ve kaynaklarını kullanmama izin verdikleri için Türk Tarih Kurumu'na (TTK) da teşekkür ederim. UCLA'daki *Young Research Library*'nin çalışanları ve kütüphanecileri doktora yıllarım boyunca benim için harikulade bir başvuru kaynağı oldular. SALT Galata'ya bu kitap için kendilerine ait bir görseli kullanmama izin verdiği için özel teşekkürlerimi sunarım.

Bu kitabın kavramsallaştırılmasının ve yazımının birçok aşamasında yardımlarını esirgemeyen çok sayıda akademisyene ve çalışma arkadaşına minnettarım. İsa Blumi'ye yıllar boyunca bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ve çalışmalarına verdiği destek için teşekkür etmek isterim. Bu kitabın bir bölümünü okumayı kabul eden Blumi, beni fikirlerimi daha açık biçimde formüleştirmeye sevk etti. 2014'te George Washington Üniversitesi'ndeki NEH seminerinde birlikte çalışma fırsatı bulduğum Dina R. Khoury'ye zihin açıcı tartışmaları ve o zamandan beri araştırma çabalarımı desteklediği için çok teşekkür ederim. Mükemmel araştırmacı kimlikleriyle ve bana verdikleri destekle oldukça cömert davranan Palmira Brummett ile Eyal Ginio'ya da teşekkür borçluyum. Ussama Makdisi'ye ve Rice Üniversitesi Tarih Bölümü'ne, 2010 yılında bana ders verme ve araştırmalarımın devam etme fırsatı verdikleri için teşekkür ederim.

2012 yılından bu yana Virginia Commonwealth Üniversitesi (VCU) benim akademik yuvam oldu. Bir profesör olarak ilk derslerimi burada verdim ve beni zorlayan, zenginleştiren ve bu kitabı yazmamda bana yardımcı olan mükemmel çalışma

arkadaşlarımla ve öğrencilerimle burada tanıştım. Bölümdeki çalışma arkadaşlarıma, özellikle de bölüm başkanı olarak görevlerinin ötesine geçip 2016-17 yıllarında bu kitabın birçok bölümünün ilk kabataslaklarını sükûnetle okuyan ve nazik eleştirilerini sunan John Kneebone'a minnettarım. Kitabın bir bölümünün ilk hâlini okurken tüm enerjisini ve neşesini, mükemmel tavsiyeleriyle birlikte bu kitabın sayfalarına taşıyan sevgili çalışma arkadaşım Carolyn Eastman ile özellikle yayın süreciyle ilgili deneyimlerini benimle paylaşma konusunda çok cömert davranan bir diğer değerli çalışma arkadaşım Karen Raider da sonsuz teşekkürü hak ediyor. Meslektaşlarım G. Antonio Espinoza, Meredith Katz, Katy Shively, Samaneh Oladi ve Chris Cynn ile sohbetlerimizden her zaman keyif aldım ve faydalandım. Onların dostluğu Virginia'yı ve Richmond'u çok daha iyi bir yer hâline getirdi. İnce ruhuyla ve dostluğuyla Richmond'u yurtlarımdan biri hâline getirmeme yardımcı olan Kathleen Murphy'ye de çok teşekkürler. John Herman, Faidah Totah, Rohan Kalyan, Christina Stanciu, John Powers, Brian Daugherity, Jorg Matthias Determann ve Peter Stone'un çalışma arkadaşlarımla olmaları her zaman için harika bir deneyimdi. Ayrıca, Chin-Chih Chen'e çok fazla kahve ve *phó* (Vietnam çorbası) içerek kurduğu dostluk için teşekkür ederim. VCU'daki öğrencilerime de çok özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Cambridge University Press'te Maria Marsh ile çalışmak büyük bir zevkti. Sabrı ve titiz çalışması için kendisine teşekkür borçluyum. Bu kitabın daha önceki bir versiyonunu gözden geçiren ve eleştirilerini bu versiyonda uygulayabildiğimi umduğum isimlerini bilmediğim hakemlere de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Sevinç, ihtiyaç ve umutsuzluk anlarımda, dünyanın dört bir köşesinde yanımda olan ve bilgece tavsiyelerini, duygusal desteklerini ve entelektüel teşviklerini cömertçe sunan dostlarım ve meslektaşlarım olduğu için çok minnettarım. Ayşe Güveli ile Lutfiye Gemici'nin onlarca yıllık yoldaşlıkları bana

hep katkı sağladı. Özlem Çelik Tınmaz, Nagihan Haliloğlu, Zehra Küçükkağa, Betül Çakırca, Asma Nemati, Nefertiti Takla, Hilal Kadioğlu ve Sara Pezeshk'in dostluklarını da her zaman için bir nimet olarak görüyorum. Kent Schull, İsmail Hakkı Kadı, Rezzan Karaman, Reem Bailony, Sümeyye Kocaman ve Tiffany Gleason'a dostlarım ve meslektaşlarım oldukları için müteşekkirim. Tatlı dostluklarının yanı sıra bu çalışmanın çeşitli bölümlerini okuyan, tavsiyelerde bulunan ve harika önerilerde bulunan Özgen Felek, Natalie Khazaal ve Ceren Abi'ye teşekkür ederim. Fatma Barbarasoğlu her zaman ilham kaynağım oldu. Bekir Gür'e özellikle becerikliliği için teşekkür ederim. UCLA'da tez aşamasında bu kitabın şekillenmesine tanıklık eden ve katkıda bulunan arkadaşlarımı ve meslektaşlarımı da burada anmak isterim. Ritika Prasad, Matthew Kelly, Anindita Nag, Constanze Weise, Camila Pastor, Zeynep Türkyılmaz, Suzie Abajian, Sung Eun Choi, Shawky al-Zatmah, Hadley Potter, Chien-ling Liu, Claire Gilbert, Mary Momdji, Konstantinos Thanasakis ve Daphne Rosenblatt'a bu sebeple çok teşekkür ederim. Bu vesileyle, lisans eğitimimin ilk yıllarındaki (*community college*) kritik destekleri için hocalarım merhum Jane Thomas ve Douglas McFerran'ın değerli katkılarını hiç unutmayacağımı da belirtmek isterim.

Harika aileme de sevgilerimi sunmak istiyorum. Sevgili kardeşim Münir ve kıymetli akrabalarım Ebru ve Boray, Macit ve Ferda, Sana ve Malek, Osman Orhun, Berkay, Mira ve Leena: Uzakta veya yakında, sevginizi ve desteğinizi her zaman yanımda hissettim. Yeni aileme, özellikle de kayınpalidem Asiye Ümmiye ile kayınpederim Yılmaz'a, birbirimizi tanıdığımız birkaç yıl boyunca gösterdikleri sevgi ve anlayış için çok teşekkür ederim. Büyükbabam ve büyükbabam Azime ve Nizamettin ile Yaşar Lumis'i sevgiyle anmak isterim. Bölgemizin en çalkantılı dönemlerini yaşayan ve aramızdaki mesafelere ve ihtilafli ulus devlet sınırlarına rağmen bana çocukluğumun en hoş anılarından bazılarını armağan etmeyi

başaran dedeciğim Münir'in aziz hatırasını da burada sevgi ve saygıyla anmak isterim.

Bu kitabı sevgili anne, babam Füsün ve Samir ile eşim Mehmet Ali'ye ithaf ediyorum. Babam her zaman ufkumu genişletti ve yaptığım her işte daha iyi olmam için beni teşvik etti. Annem bana öğrenme sevgisini aşıladı ve her zaman için rol modelim, ilham kaynağım ve dayanağım oldu. Tüm diplomalarımın üzerinde görünmez mürekkeple annemin adı yazılıdır. Mehmet Ali, seni tanıdığımdan beri hayatımın sevinç kaynağı oldun. Yaklaşık on yıllık birlikteliğimizin her anı benim için çok değerlidir. Her üçüne de, bu teşekkürün ifade edebileceğinin çok ötesine geçecek biçimde en içten şükranlarımı ve en derin sevgilerimi sunuyorum.

I GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu’nu bir asır boyunca hızlandırılmış bir reform sürecine sokan Gülhane Fermanı’nın (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilanından sadece dört yıl sonra, 1843’te imparatorluğun ilk yarı resmî gazetesi *Ceride-i Havadis*’te imzasız bir başyazı yayımlandı.¹ Bilinmeyen yazar, Osmanlı topraklarının “en güzel havaya, verimli topraklara ve diğer iklim bölgelerinden daha zeki bir nüfusa” sahip olmasına rağmen, havanın sert (vahim) ve insanların aptal (gabi) olduğu diğer bölgelerin Osmanlı’ya askerî olarak galip geldiğini ve insanların çok daha çalışkan olduğunu belirtiyordu.² Bu durum karşısında kafası karışmış ve umutsuzluğa düşmüş olan yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve askerî zayıflıklarının halkının “sa’y u gayret” (çaba ve gayret) eksikliğine atfedebileceği sonucuna varıyordu. Yazar, Osmanlı mensuplarının hayatlarını boş yere harcadıklarını ve çocukla-

¹ Bilinmeyen Yazar, *Ceride-i Havadis*, sayı 141 (15 Receb 1259/1 Ağustos 1843), 3.

² Age. Yazar, iklim bölgelerinin halkların hayat tarzlarında ve özelliklerinde önemli bir rol oynadığını savunan ve uzun süreden beri yürürlükte olan iklim teorisine atıfta bulunmaktadır. Bu teoriye göre orta kuşak olan Akdeniz havzası ne çok sıcak ne de çok soğuk olduğu için en ideal iklim kuşağıdır. Bu teorinin en bilinen örneklerinden birine 14. yüzyıl bilgini İbn Haldun’da rastlamak mümkündür. İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, çev. Franz Rosenthal (Londra ve Henley: Routledge & Kegan Paul, 1967), 63-4. İbn Haldun’un asabiyet teorisi, 17. yüzyıldan itibaren imparatorluğun “gerilemesi” meselesine eğilen Osmanlı yazarlarında yankı bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda İbn Haldun için bkz. Marinus Sariyannis, *Ottoman Political Thought Up to the Tanzimat: A Concise History* (Rethymno, Yunanistan: Foundation for Research and Technology, Hellas Institute for Mediterranean Studies, 2015), 279-325. 20. yüzyıl başlarında iklim teorisine yapılan bir atf için bkz. Kılıçzade Hakkı, *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb* (İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1329/1910), 14.

rımı “tam bir tembellik” içinde yetiştirdiklerini düşünüyordu. Yazara göre Osmanlı mensuplarının kendilerine bir hayrı olmadığı gibi, millete de bir faydaları dokunmuyordu.³

Ne tembellik ne de tembelliğin kınanması yeni birer icattır, fakat onu bir *ulusun* (ya da *ırkın*) mustarip olduğu toplumsal bir durum olarak algılamak yeni bir icattır.⁴ İdeolojik açıdan bir ulus ya da ırk olarak yorumlanan belirli bir nüfusun tembelliğinin toplumsal, kurumsal ve ahlaki reformlar aracılığıyla ortadan kaldırılabileceği fikrine (ve ideolojisine) öncülük ve rehberlik edenler, genellikle bu nüfusu tembelliğin rotasından çıkarmayı kendi sorumluluğu olarak gören kişilerdir. Milliyetçiliğin ön kabulleri dünya geneline yayıldıkça, toplumsal hastalıklar fikri de yaygın hâle geldi.⁵ Yukarıda verilen örneğin yanı sıra 19 ve 20. yüzyıllar boyunca dile getirilen diğer pek çok örnekte, milletlerin mustarip olduğu toplumsal bir hastalık olarak görülen tembellik, Osmanlı İmparatorluğu örneğinde mensuplarını ve İmparatorluğun uluslararası sistemdeki konumunu tanımlayan ve ilerlemesini engelleyen bir kavram olarak kullanılageldi.

Bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında çalışma ve tembellik arasındaki ikiliğin izini sürüp, çalışkanlık

³ Bilinmeyen Yazar, *Ceride-i Havadis*, 3.

⁴ Tembellik, sömürgecilerin “belirli ırklar” olarak sınıflandırdıkları toplumların doğal özelliği olarak görülüyordu. “Yerli halkların miskinliğine” dair sömürgecilik müktesebatındaki imgeler üzerine bir çalışma için bkz. S. Hussein Alatas, *The Myth of the Lazy Native: A Study of the Image of the Malays, Filipinos, and Javanese from the 16th to the 20th Century and Its Functions in the Ideology of Colonial Capitalism* (Londra: Frank Cass, 1977). Ayrıca bkz. Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1990), 241-58. Sömürgeci idare altındaki Güney Amerika’da bu ön kabule dayalı ırk temelli bir tıp dilinin gelişimi için bkz. Juan C. Garcia, “The Laziness Disease”, *History and Philosophy of the Life Sciences* 3, sayı 1 (1981): 31-59.

⁵ Milliyetçiliğin ön kabulleri ve milliyetçilik kültürü kavramı için bkz. James L. Gelvin, “Pensee 1, ‘Arab Nationalism’ Meets Social Theory”, *International Journal of Middle Eastern Studies* 41 (2009): 10-12. Ulus devlet düzeyinde bir tıp dilinin ve sapkınlık modelinin hayata geçirilmesi için bkz. Robert A. Nye, *Crime, Madness, and Politics in Modern France: The Medical Concept of National Decline* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984).